

København Vestre Fængsel

Vestre Fængsel i København og Nykøbing Mors arrest er begge teknisk set arresthuse, selvom Vestre Fængsel har en kapacitet på mere end 400, medens Nykøbing Mors, rigets mindste aktive arrest, har kapacitet 13. Allerede derfor er det svært at samle

indtrykket fra Vestre Fængsel i det samme korte kapitel som de øvrige arresthuse, men også fordi kildematerialet er meget rigt, og især *Erik Carlé* har givet både en meget stofmættet beskrivelse af husets lange historie og kortere rids af de mest dramatisk oprivende episoder, særligt omkring de dødsdømte i retsopgøret 1945-1950.

Henimod slutningen af det 19. århundrede var pladsproblemerne i København overvældende. Nytorg og Christianshavn var utilstrækkelige, og at leje pladser i Blegdammen var kun at flytte vanskelighederne. Københavns kommune – arrestvæsenet var jo kommunalt til 1938 – vedtog bygning af et stort arresthus på Vester Fælled med plads til 300 arrestanter og 60 tvangsarbejdere, og 1892-95 byggedes komplekset til tegninger af stadsarkitekt *Ludvig Fenger*, som i samme periode forestod ombygningen af arresten på Nytorg. Fængslet bestod i første omgang af nord- og sydføj i forlængelse af hinanden, begge i fire etager, samt vinkelret derpå en administrations- og kirkeføj ligeledes i fire etager samt en lavere forbindelsesbygning. 1914-1918 tilbyggedes yderligere to fløje på hver fire etager, vest- og østfløj, ligesom der i 1918 opførtes en toetages sygehusbygning. Alle bygninger er i gule mursten med røde bånd. Carlé roser arkitekturen og fremhæver, at fængslet modsat anden fængselsarkitektur i tiden ikke er bygget i stjerneform, men at der er lys og luft mellem blokkene. Københavns fængsler styres af en fælles fængselsinspektør – ikke arrestforvarer – der residerer i Vestre Fængsel, medens de øvrige arresthuse, nu Blegdam-

Adgangen til kirken går gennem biblioteket.
Loftet svarer til det oprindelige kirkeloft.

Porten til Vestre Fængsel på Vigerslev Allé.

Vestre Fængsel er Danmarks største fængsel med plads til 429 indsatte.
Cellefløjene danner et kors med kirke og administration i midten.

men og Politigårdens Fængsel, alene er normerede med en overvagt mester. 1923 havde Vestre Fængsel den kolossale kapacitet på 560, Nytorv 132 og Blegdammen 140.

Et hurtigt vue gennem krøniken viser forhold, som ikke ville blive tålt i dag, men næppe heller var forskellige fra forholdene uden for fængslet. Således havde betjentene i de første år en daglig tjenestetid fra kl. 6 til 19, 13 timer uden pauser for måltider, som indtages, når lejligheden tilbød sig; arrestanterne fik ét månedligt bad, dog »mindst«. Endnu i de første år

anvendtes rotting som disciplinærstraf, om end sjældent, 43 gange på 12 år. Arrestanter skriver normalt ikke memoirer, men vi er så heldige, at Ekstra Bladets redaktør *Frejlfif Olsen*, der i 1917-1918 afsonede fire måneders fængsel i Vestre for grove injurier mod Sjællands biskop, lod sig overtale til at udgive sin fængselsdagbog. Venlig omsorg er ikke født med velfærdssamfundet i dag, men fandtes i rigt mål for 100 år siden. Fængselsbetjentene var så tjenstivrige, nærmest høflige, at han nærmest var skuffet over, at han ikke måtte give en erkendtlighed ved løsladelsen,

nærmest som gæstens drikkepenge, når han forlader et bedre hotel (historien gentog sig: de franske og engelske civile internerede efter 9. april 1940, som sad i Vestre den første måned, ville efter overførelsen til en egentlig interneringslejr samle ind til personalet i Vestre som tak for god behandling). Den antiklerikale fange har kun lovord for præsten, og det mest gribende kapitel i bogen er julegudstjenesten. Samtidig lægger han ikke skjul på fængselstilværrelsens ensformighed og indholdsløshed. Det blev naturligvis ikke bedre af, at denne bogorm, der kunne sluge to bøger om dagen, måtte tåle, at lyset slukkedes om aftenen kl. otte – denne praksis gælder heldigvis ikke mere.

Selvom der ikke er arbejdsvang for varetægtsrestanter, ønskede de fleste det, både for afvekslingsgens skyld og dusøren, hvor lille den end var. Omvendt havde flere assessorer i Kriminal- og Politiretten omkring århundredeskiftet den utiltalende praksis at nægte arrestanterne enhver begunstigelse, herunder arbejde, hvis de ikke tilstod, en praksis, som *Stener Grundtvig*, den første fængselsinspektør

på Vestre Fængsel, i 1896 vendte sig imod. I mange år havde fængslet en meget stor produktion af trælegetøj, både snedkerering og maling. Det var helt trist, at produktionen ophørte i 1977, dels foretrak mange af de indsatte at modtage undervisning, dels kunne det klassiske trælegetøj ikke længere konkurrere med plasticlegetøjet.

Den mest dramatiske periode i Vestres historie er 1940'erne, fra besættelsen til den sidste henrettelse under retsopgøret i juli 1950. Kriminaliteten steg voldsomt under krigen, 94 % fra 1939 til 1943. Lovgiver forsøgte at dæmme op særligt ved loven af 1. maj 1940 om bl.a. skærpet straf for tyveri under mørklægning. Men samtidig med, at behovet for plads i arresthuse og fængsler steg drastisk, mistede fængselsvæsenet en mængde pladser, da tyskerne efter krav, som ikke kunne modstås, fik overladt en mængde pladser, i første omgang hele Aalborg arrest samt dele af Slagelse, Kolding, Aarhus, Viborg og Hjørring arrest. I København nøjedes tyskerne først med den gamle militærarrest i Kastellet, men snart krævede de mere og mere af Vestre Fængsel indtil

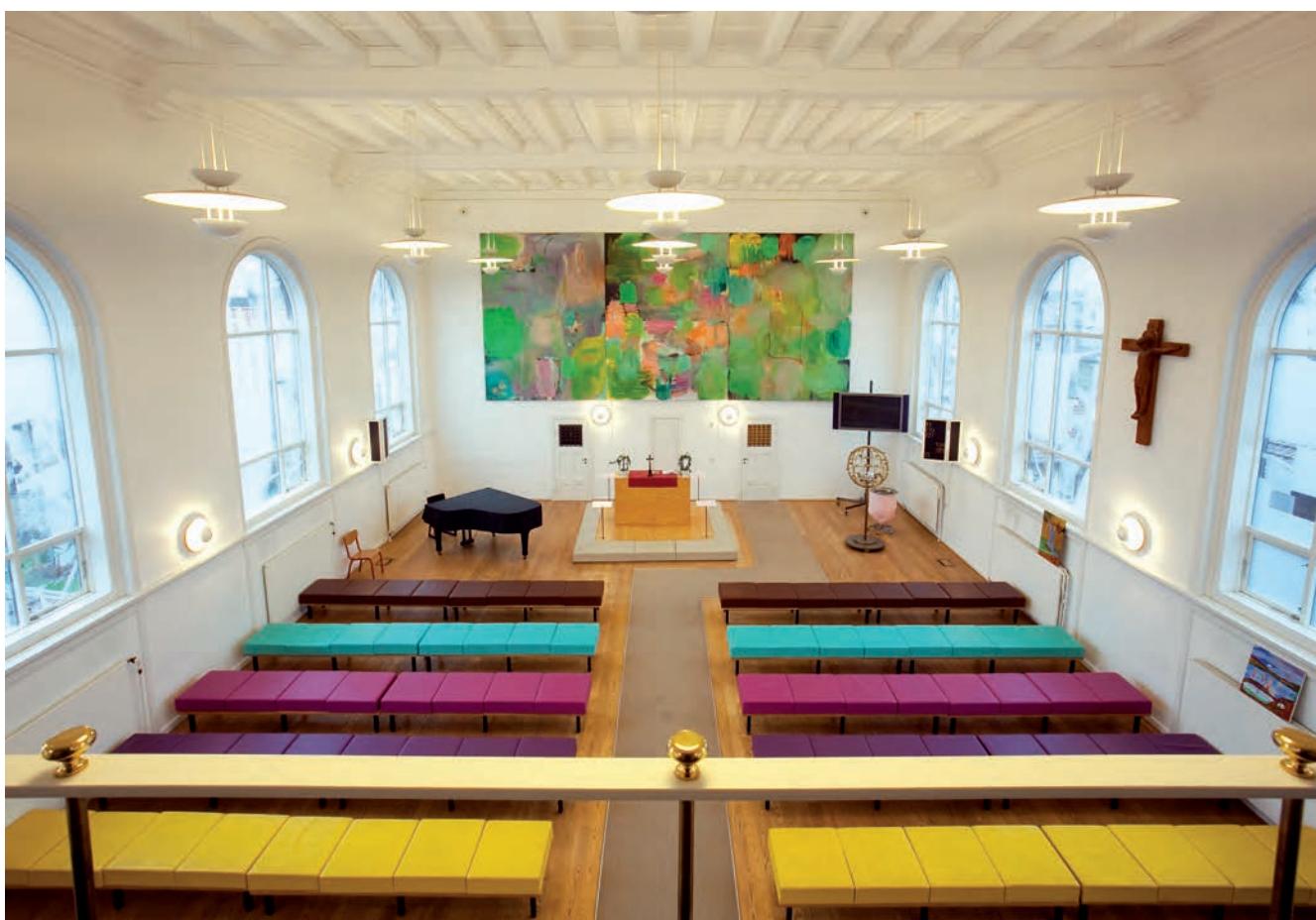
Københavns Fængsler ledes af en fængselsinspektør og er organisatorisk opbygget som fængslerne.

kulminationen i maj 1944, hvor det danske fængselsvæsen kun beholdt nordfløjen. Politiet løslod en del varetægtsfanger, andre overførtes til Vridsløselille, kvinderne til Sundholm. Naboskabet med tyskerne kunne være belastende. Efter 29. august 1943 var der grimme episoder, hvor danske betjente ikke kunne undgå at høre, at fanger i den tyske afdeling blev pryglet. Den kraftfulde fængselsinspektør *Cai Jensen* klagede til den tyske officer, han plejede at forhandle med, og havde den tilfredsstillelse at overvære, at officeren skældte den ansvarlige leder for den tyske afdeling ud. Man må håbe, at det hjalp.

I den danske afdeling sad personer, som man ikke var vant til at se som fanger, således oberstløjtnant Ørum, idømt livsvarigt fængsel for spionage for englænderne, og dr. phil. Vilhelm la Cour, der to gange idømtes kortere straffe for agitation mod tyskerne. Med tilladelse fra den tyske øverstkommanderende

modtog disse politiske fanger betydelige begunstigelser, men en ny kommanderende general krævede fangerne behandlet efter reglementet. Indsættelsen af hele 157 kommunister i en måned i slutningen af 1941 skete under elendige forhold. 80 mand om ét toilet! Også de stadige udleveringer af fanger fra den danske til den tyske afdeling gav anledning til betydelige samvittighedsanfægtelser.

5. maj 1945 var det slut, men nu indrettede frihedsbevægelsen interneringsafdeling i den hidtidige tyske arrest, som blev aldeles overbelagt. 6 mand pr. celle i den første tid. Bølgerne gik så højt, at Cai Jensen kortvarigt interneredes, dog ikke i sit eget fængsel; efter indgriben fra minister Frode Jakobsen blev han omgående sat på fri fod. Fra de internerede fremkom masser af klager, måske kom den mest typiske kommentar fra fhv. minister Gunnar Larsen, selv interneret på Vestre; ifølge ham optrådte fængsels-

Kirken blev nyindrettet i 2002 af kunstneren professor Peter Bonde.

personalet korrekt, frihedskæmperne derimod råt og brutalt. I løbet af sommeren genindførtes normalt civilt styre af fængslet. Overbelægningen var kolossal. I oktober 1945 var der 4.600 fanger, ca. 1.750 på Sundholm, fortrinsvis i forræderisager, og ca. 2.850 på Vestre, hvoraf 1.700 efter forræderilovgivningen. De store pladsproblemer under og efter krigen medførte bygning af midlertidige barakker i 1944 og 1945 både inden for og uden for ringmuren. Naturligvis var der til stadighed flere i hver celle. Carlé har det uhyggelige eksempel, at fængslet ikke kunne forhindre samkvem mellem Palle Hardrup og Bjørn Schouw Nielsen, hovedpersonerne i sagen om Hypnosemordene i 1951, hvor Hardrup, der havde

Frisørsalen.

Øverste etage i sydflojen.

dræbt to bankansatte under et røveri, hævdede at være hypnotiseret til at begå forbrydelsen af Schouw Nielsen; Hardrup idømtes psykopatforvaring, Schouw Nielsen livsvarigt fængsel for anstiftelse, bl.a. ved hypnotisk påvirkning.

De mest belastende sager under retsopgøret var dødsstrafsagerne. Dødsdømte, hvis sag var behandlet ved Østre Landsret i anden instans, anbragtes alle i Vestre Fængsel indtil henrettelse eller benådning, medens de ved Vestre Landsret dømte anbragtes i Viborg arrest. 30 førtes til henrettelse fra Vestre Fængsel, 16 fra Viborg. Carlé har beskrevet et stort antal sager under nænsom anonymisering, set fra præsternes side, medens *Frank Bøgh* har betonet

Københavns Fængselsers Museum drives af pensionerede medarbejdere.

Man har bl.a. en stor samling af trælegetøj, der blev produceret i Vestre Fængsel og forhandlet i legetøjsbutikker over hele landet.

belastningen for det menige fængselspersonale. Værst har det nok været for præsterne, som jo, fuldstændig som efter den aldrig ophævede regel i DL 2-7-8 fulgte med til henrettelsesstedet og lyste velsignelsen i sidste øjeblik. Ifølge Carlé havde en af præsterne mareridt og søvnbesvær resten af sit liv indtil sin alt for tidlige død. Næsten alle de dødsdømte var »nemme« fanger, som bar deres straf med værdighed og venlighed mod de ansatte. Flemming Helweg-Larsen, den første henrettede, takkede inden borttransporten uopfordret personalet for det hensyn, der var vist ham og hans familie. Bøgh gengiver et fantastisk eksempel på galgenhumor fra lederen af Schalburgkorpset K.B. Martinsen, som kort forinden havde taget afsked med sin hustru under oprivende

omstændigheder; den fængselsoverbetjent, som efter reglementet skulle binde hans hænder på ryggen, fumlede mod sædvane lidt, hvortil den dømte sagde: »Hør, De behøver sgu ikke være nervøs, det er mig der skal skydes.« Bøgh, som har talt med både fængselsbetjente og enkelte politifolk fra henrettelsespelotonerne, alle mænd 80 à 90 år gamle, fremhæver den klare erindring hos alle og taler om, at disse ansatte betalte psykisk for at udføre den hæslige gerning, samfundet pålagde dem.

Vestre Fængsels kirke var en såkaldt skabskirke, hvor fangerne sad i hvert sit lukkede skab, hvorfra de kunne se præsten – af samme grund var prædikestolen anbragt over altret – men ikke hinanden. Det tog en evig tid at fyldе og tømme kirken, når fanger-

ne skulle føres ind og ud en ad gangen. Carlé fortæller, at en fange i 1923 kravlede op fra skabet og forsøgte at åbne en lem til loftet; han ventede i det mindste til udgangsbønnen. 1960 gennemførtes en større ombygning af kirken først og fremmest ved, at skabene fjernes, og prædikestolen flyttedes. Kirken indviedes af Københavns biskop Fuglsang-Damgaard, hvis besøg gjorde et mægtigt indtryk på fangerne. 2002 renoveredes kirken på ny, nu under ledelse af professor *Peter Bonde*, finansieret af provstiet, Statens Kunstmuseum og Københavns Fængsler. Loftet hvidmaltes, stolene erstattedes af spraglede bænke uden ryglæn. Døbefonten anbragtes på et kontorstolslignende fundament. Til højre for altertavlen anbragtes en fladskærm. Vinduerne forsynedes med asymmetriske sprosser. Også denne gang indviedes kirken af Københavns biskop, nu Erik Norman Svendsen.

Kirkeombygningerne er selvfølgelig ikke de eneste bygningsændringer. I 1959 indførtes centralvarme

til afløsning af den tidligere opvarmning med varm luft. I 1968 installeredes en elektrisk port ved Vigerslev Allé, der fjernstyredes fra hovedporten eller vagten, og der iværksattes fjernsynsovervågning både der og ved hovedporten. Nye tider, nye behov, i 1970 færdiggjordes en pavillon i sygehushaven til behandling af hepatitispatienter. En påtænkt etageadskillelse blev dog ikke gennemført. En overgang overvejedes bygning af en hel række regionale arresthuse og en drastisk nedbringelse af Vestre Fængsels kapacitet, men det blev opgivet – der er dog bygget store arresthuse i Køge og senest Helsingør – og der gennemførtes igennem 1980'erne etapevise renoveringer af de forskellige fløje. Bl.a. er køkkenet blevet totalrenoveret i 1988-89. Også nogle af de oprindelige gårdturskomplekser er nedlagt og erstattet af haveanlæg. I 1990'erne ombyggedes vestfløjen til såkaldt »stærke« fanger, et nyt og ubehageligt belæg, som krævede mere intens bevogtning. I mange år indtil

Sygeafdelingen i Vestre Fængsel – Vestre Hospital – har også landsdækkende funktioner, fx laboratorier.

1983 bestod et permanent byggeudvalg, fængslet bliver aldrig færdigt.

Fangeflugt og undvigelser er et emne, der til stadihed vil vende tilbage i denne bog. Blot for perioden 1973-1982 nævner Carlé i alt 163 undvigelser og et næsten lige så stort antal forsøg. En enkelt: I 1979 undvej 12 over muren på én gang ved sammenbundne lagner, og det konstateredes, at der var brugt nøgler, som var stjålet fra den nedlagte arrest i Hørsholm, der brugtes af politiet. En fange havde haft nøglen med i en krykkestok, da han overførtes fra Helsingør arrest. Bagefter udskiftedes alle cellelåse ved en foreløbig bevilling på 150.000 kr. Værre end undvigelser er vold mod personalet. Carlé nævner ingen fra det første halve århundrede, men fra 1957 og fremefter er

der ikke få episoder. 1989 oprettedes særligt sikrede celler, »superceller«, til særligt farlige indsatte. Som en velgørende modsætning nævnes, at fængselspræst Jørgen Worsaae Rasmussen og overvagtmester Per Kristian Thorsen i 1989 modtog Direktoratets påskønnelse og en dusør på hver 2.000 kr. for deres beundringsværdige indsats under en gidselstagning. Æres den, som æres bør!

For første, men ikke sidste gang i denne bog ser vi, at arresthuset i dag er fyldt næsten til bristepunktet. I 2009 var kapaciteten i Københavns Fængsler, altså Vestre Fængsel, Blegdammen og Politigårdens Fængsel, 545 og den gennemsnitlige udnyttelse 519,9, svarende til en udnyttelsesprocent på 95,5. I næsten alle arresthuse i hele riget overstiger procen-

Vestre Fængsel har et veludstyret produktionssnedkeri.

*Københavns Fængsler har en stor transportafdeling, der betjener retterne i Storkøbenhavn mv.
Kørselsafdelingen har også en såkaldt landstransport, der fordeler afsonere til fængslerne.*

ten 90. Endnu i 1960 nævner Trap Danmark en kapacitet på 548 for Vestre Fængsel alene, så der er tyndet godt ud.

Og lad os slutte med en ikke blot morsom, men også tankevækende anekdote fra Poul Aremarks krønike, der belyser den københavnske arrestbetjents voksende fornemmelse af selvværd og ligeværd i forhold til andre samfundsgrupper: En meget kendt og meget arrogant advokat havde ingen tiører til mønttelefonen – det må være en del år siden – og råbte efter en betjent »Hov, De der – kan De veksle en krone?« Betjenten stadsede som ramt af lynet, tog sin pung op og kiggede i den, stak den i lommen. »Ja, det kan jeg godt – og i øvrigt er jeg ikke en hov De der, men en undskyld hr.« Hvorefte han fortsatte sin gang og efterlod en måbende advokat.

*Skoleafdelingen tilbyder en række elementære fag,
men fx også motorlære.*